



УДК 364.634 6:004–053.5–053.81

КІБЕРБУЛІНГ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ДЕВІАЦІЙ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Грінченко М.С., аспірант
кафедри соціальної і корекційної педагогіки,
соціального педагога психологічної служби

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті визначено зміст дефініції «кібербулінг» та її види; визначено відмінності віртуального і традиційного булінгу; розглянуто стратегії кібербулінгу, подано класифікацію типів булерів, а також рекомендації щодо протистояння медіанасильству. Обґрунтовано необхідність поширення інформації щодо кібербулінгу (щодо його профілактики, діагностики та подолання) серед соціальних педагогів/соціальних працівників, психологів, батьків; виокремлення негативних тенденцій кібербулінгу в процесі соціалізації молоді.

Ключові слова: *медіанасильство, інформаційне суспільство, булінг, кібербулінг, кіберпереслідування, гетпислеппінг, булер, девіація, соціалізація, молодь.*

В статье определено содержание дефиниции «кибербуллинг» и его виды; определены различия виртуального и традиционного буллинга; рассмотрены стратегии кибербуллинга, представлена классификация типов булеров, а также рекомендации по противостоянию медианасилию. Обосновано необходимость распространения информации о кибербуллинге (по его профилактике, диагностике и преодолению) среди социальных педагогов/социальных работников, психологов, родителей; выделены негативные тенденции кибербуллинга в процессе социализации молодежи.

Ключевые слова: *медианасилие, информационное общество, буллинг, кибербуллинг, киберпреследование, гетпислеппинг, буллер, девіація, соціалізація, молодь.*

Hrinchenko M.S. CYBER BULLYING AS A FACTOR OF DEVELOPMENT DEVIATIONS IN SOCIALIZATION PROCESS YOUTH PEOPLE

In article content of definition «cyberbullying» and its species; defined virtual and traditional differences of bullying; cyber bullying considered strategy, classification of types of «bulers» as well as recommendations for confrontation media violence. Justification of need to disseminate information on cyber bullying (for its prevention, diagnosis and poverty) among social pedagogues/social workers, psychologists, parents; cyber bullying separation of negative trends in socialization of young people.

Key words: *media violence, information society, bullying, cyber bullying, happy slaping, buller, deviation, socialization, youth people.*

Постановка проблеми. Становлення епохи інформаційного суспільства передбачає трансформації в усіх сферах життя людини. Однією з них є комунікація – спілкування і взаємодія людей у соціумі, без чого процес соціалізації є неможливим. Разом із низкою позитивних тенденцій відмічаються деякі негативні наслідки неконтрольованого поширення медіаконтенту. Саме врахування змін у медіаспоживанні, закономірностей впливу медіа на психіку молоді у процесі соціалізації, питання належної організації медіадозвілля молоді, а також знання та попередження нової форми жорстокості – кібербулінгу у віртуальному середовищі, є пріоритетними завданнями для соціальних педагогів/працівників, психологів та батьків.

Ступінь розробленості проблеми. Вивченням феномену медіа з психологічної точки зору займалися: Г. Мюнстерберг, Л. Тьорстоун, Г. Кантріл, Дж. Олпорт, Л. Фрідленд, Б. Лускін, Д. Смірнов, М. Зубахін, Д. Джилз та ін.

Питання діагностики і подолання булінгу розглядали такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: Н. Алексеева, О. Глазман, Л. Губарева, А. Давиденко, О. Зотова, Р. Ковальські, М. Корба, Н. Коровіна, І. Кон, О. Князюк, С. Лімбер, Л. Найдьонова, Д. Олвеус, Г. Солдатова, А. Третьякова, А. Мелях, Т. Погадаєва.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності поширення інформації щодо кібербулінгу (його профілактики, діагностики та подолання) серед соціальних педагогів/соціальних працівників, психологів, батьків.

Виклад основного матеріалу. Новітнє медіасередовище кидає нові виклики сучасним педагогам, психологам, батькам. Неконтрольованість споживання медіаконтенту, відсутність або слабка сформованість критичного мислення дає можливість для розвитку нових форм насильства у молодіжному середовищі – медіанасильства. Поняття «медіанасильство» наразі застосовують для характеристики певних жанрів, окремих



сцен і загалом характеру взаємодії в комунікаційному процесі – стверджує сучасний дослідник Л. Найдьонова [6, с. 169].

Детальніше розглянемо поняття булінга та кібербулінга. За визначенням І. Кона, під булінгом зазвичай розуміється залякування, приниження, цькування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі [3]. Український дослідник Л. Найдьонова вважає, що однією з форм медіанасильства є кібербулінг – новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо [6, с. 176]. Поняття «кібербулінг» походить від двох слів: кібер (позначає віртуальне опосередковане комп'ютером середовище) і булінг. За однією версією булінг (від англ. bully – хуліган, забіяка, грубіян, гвалтівник) означає залякування, фізичне або психологічне насилля відносно дитини з боку дорослих або ровесників, спрямоване на дезорієнтацію жертви та її упокорення. Дослідження булінгу в багатьох країнах почалися ще в 70-і роки ХХ століття, однак і сьогодні ця тема не втрачає своєї актуальності. На думку більшості дослідників, булінг включає чотири основні компоненти: агресивну і негативну поведінку, регулярність здійснення, дисбаланс влади у відносинах учасників, навмисність [8, с. 43].

Тож кібербулінг – це напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту, миттєві повідомлення (ISQ, Viber, Skype), розгортаються на чатах, на веб-сайтах, соціальних мережах, діють через текстові повідомлення або зображення (фото, відео), за допомогою мобільного телефонного зв'язку. До типів кібербулінгу науковці відносять перепалки або флеймінг (від англ. flaming – запеклий, гарячий) – обмін короткими гнівними і запальними репліками між двома чи більше учасниками з використанням комунікаційних технологій (розповсюджений в чатах, на форумах, дискусійних групах). Нападки, постійні виснажливі атаки (англ. harassment) – це залучення повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (десятки повідомлень, постійні дзвінки). Обмовлення, зведення наклепів (denigration) – розповсюдження неправдивої принизливої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Самозванство, втілення у певну особу (impersonation) – переслідуючий позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль

у соціальних мережах, здійснює негативну комунікацію. Ошуканство, видурювання конфіденційної інформації та її розповсюдження (outing) – отримання персональної інформації в міжособовій комунікації та передача її в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не призначалася. Відчуження (остракізм), ізоляція – випадання із взаємодії, виключення особистості із групи сприймається як соціальна смерть, як наслідок падає самооцінка, відбувається емоційне саморуїнування. Кіберостракізм виявляється у відсутності швидкої відповіді на миттєві повідомлення чи електронні листи. Кіберпереслідування – приховане відстежування людини, зроблене нишком, анонімно з метою організації злочинних дій. Поширений та відносно новий вид кібербулінгу на Заході геппіслеппінг (від англ. happy slapping – щасливе ляскання) – відеоролики, в яких відображено реальні напади на людей та розміщені в Інтернеті. Геппіслеппінг дуже жорстокий вид кібербулінгу, який може закінчитися летально. Тож з'явилося таке поняття, як буліцид – загибель жертви внаслідок булінгу [6, с. 179–181].

Здійснимо порівняння булінгу та кібербулінгу. Реальний булінг закінчується, коли особа виходить з-під впливу булерів (наприклад, удома), віртуальний терор може продовжуватися тривалий час. Відмінності кібербулінгу від традиційного зумовлюються особливостями інтернет-середовища: анонімністю, можливістю фальшивувати ідентичність, мати величезну аудиторію одночасно, здатність тероризувати жертву будь-де і будь-коли. Тож, кібербулінг – це інформаційний терор, моральне і психологічне знищення особистості. Такі прояви агресії розповсюджені не лише у загальноосвітніх навчальних закладах, але й у ліцєях, коледжах, закладах вищої освіти. Наявність людей-булерів, які прагнуть самотвердитися за рахунок іншого, завдати шкоди психічному, соціальному, фізичному здоров'ю жертви задля власного задоволення посідає певне місце у інформаційному суспільстві.

На нашу думку, варто приділити увагу типології так званих булерів, яку запропонував американський юрист із питань інтернет-безпеки П. Афтаб: 1) «мстивий ангел» – борець за справедливість, реалізує стратегію реваншу (сам потерпав від булінгу); 2) «погані дівчата» – стратегія втечі від нудьги, розвага без усвідомлення можливих трагічних наслідків кібербулінгу; 3) «той, що прагне до влади» – прагнення отримати контроль, авторитет, використовуючи при цьому інших людей; 4) «ненав-



мисний» тип – це відсутність власної мотивації чи якоїсь стратегії. До особистісних стратегій кібербулінгу належать такі: стратегія реваншу – особи, які зазнають булінгу в реальному житті, можуть спробувати бути булерами у віртуальному середовищі; втеча від нудьги – жорстокі розваги без усвідомлення наслідків; посилення реального булінгу інформаційно-комунікаційними технологіями – феномен комплексного мультимодального булінгу [8, с. 182–183].

Нині прийнято виділяти три провідних фактори, за якими можна виявити жертву булінгу (кібербулінгу): множинний стрес (погане здоров'я, низький соціальний статус, незадовільні стосунки з однолітками, великі сім'ї, виражене соціальне неблагополуччя, а також низькі компенсаторні можливості); стигматизація – расові і фізичні особливості дитини (заяча губа, туговухість, рудий колір волосся, незвичайний тембр голосу, форма вушних раковин тощо).

Можна визначити певні характерні емоційні та поведінкові особливості дітей та молоді, які є жертвами булінгу та кібербулінгу. До поведінкових особливостей належать відстороненість від дорослих та інших дітей, негативізм при обговоренні теми булінгу, агресивність до дорослих і дітей; емоційні особливості – напруженість і страх при появі ровесників, образливість і дратівливість, смуток, печаль і нестійкий настрій. Американський дослідник Д. Олвеус називає такі психологічні характеристики ймовірної жертви: незахищена особа через брак упевненості має низьку самооцінку, мало друзів, соціально ізольована; боїться, що їй заподіють шкоду, тривожна та пригнічена, фізично слабша, надає перевагу перебуванню з дорослими людьми більше, ніж з однолітками [11, с. 113]. Особа ймовірно стає мішенню булінгу, якщо проявляє тривожність, втрачає апетит, погано спить, скаржиться на болі у тілі, фізичні негаразди, втрачає інтерес до навчання, обирає довгий нелогічний шлях дороги додому, має поранення, синці, подряпини – вважають зарубіжні науковці Д. Олвеус, С. Лімбер, Я. Міхалік [6, с. 204].

Особи, що є жертвами боулінгу, мають ряд психологічних і соціальних проблем, що призводить до девіацій у процесі їх соціалізації. Розглянемо етимологію терміну «девіація» (лат. *deviation* – відхилення) – відхилення в розвитку, функціонуванні, параметрах або якостях об'єкта (процесу, явища чи системи) від визначених для них норм [9, с. 204]. Щодо девіацій, які виникли внаслідок дії булінгу та кібербулінгу на молоду особистість, можемо виділити

такі: психологічні девіації (порушення вікових норм психічного розвитку та психічного здоров'я), соціальні девіації (порушення людиною соціальних норм, яке призводить до нанесення нею шкоди собі, оточуючим, суспільству) та фізичні девіації (порушення в розвитку організму, що викликають функціональні обмеження та формують особливі потреби людини) [2, с. 330]. Девіації у людини, що стала жертвою боулінгу, можуть проявлятися в різних сферах життя, зокрема поведінковій. Це проявляється через формування різних типів девіантної поведінки – адиктивної (залежної), саморуйнівної (суїцидальної, аутодеструктивної), протиправної (делінквентної, антисоціальної), асоціальної (аморальної, агресивної). Адиктивна поведінка (англ. *addiction* – шкідлива звичка) – це поведінка особи, спрямована на задоволення невтримного, невгамовного потягу до певних видів активності, що надають людині задоволення, дозволяють відчутти особливі переживання чи змінити психологічний стан, проте наносять шкоду її фізичному або психічному здоров'ю [2, с. 352]. Така поведінка є характерною для булерів – людей, які здійснюють булінг та кібербулінг. Для них задоволення полягає у нанесенні іншій людині шкоди та відчуття, що ця шкода впливає на поведінку жертви. Адиктивна поведінка може проявлятися у кіберадикції – залежності від комп'ютерних ігор, як наслідок – перенесення віртуальної агресії у реальне життя. Особи, які були жертвами кібербулінгу чи боулінгу, і самі, прагнучи помститися, можуть використовувати адиктивну поведінку, як компенсацію за власні страждання. На думку В. Менделевича, чинниками формування адиктивної поведінки виступають соціальні умови та фізіологічні й психологічні якості людини, що, з одного боку, породжують її проблеми та заважають соціальній адаптації, з іншого – спрямовують її увагу на конкретні види активності та сприяють фіксації на них [7, с. 335].

Емоційна нестабільність, труднощі у встановленні та підтримуванні соціальних контактів, нерозвиненість соціальних навичок, низький рівень сформованості вольових якостей зумовлює аутодеструктивну поведінку – потребу особистості в саморуйнуванні. Основою такої поведінки є сильна негативна емоція (у тому числі і внаслідок кібербулінгу), яка в сукупності з концентрацією уваги на своїх вадах створює негативне ставлення до самого себе. Аутодеструкція характерна жорсткою, саморуйнівною поведінкою стосовно себе, саморуйнування відбувається на неусвідомленому рівні. Серйозною проблемою аутодеструкції є її



вияв у формі суїцидальних проявів – усвідомленої тенденції до руйнування власного здоров'я, дії особи, що призводять до можливої смерті [5, с. 204–205].

Протиправна поведінка, яка може виникнути внаслідок дії механізмів кібербулінгу, виявляється через делінквентну поведінку та асоціальну. Делінквентна поведінка (лат. *delinquens* – провина) – поведінка індивіда, що порушує норми громадського правопорядку, загрожує благополуччю інших людей, порушення офіційно визнаних правил поведінки, дисциплінарних вимог [10, с. 154]. Асоціальна поведінка (від грец. – негативна частинка) – характеристика особистості або групи, яка своєю поведінкою суперечить загальноприйнятим нормам; тобто поведінка, яка порушує соціальні норми (кримінальні, адміністративні, сімейні) і суперечить правилам людського співжиття, діяльності, звичаям, традиціям окремих осіб і суспільства загалом. Усі названі вияви девіантної поведінки є виявами девіацій, що можуть бути спричинені різними факторами, зокрема і тими, що пов'язані із медіазасобами.

Сучасний науковець В. Лютий вважає, що людину, якій властива девіація, потрібно сприймати як таку, що опинилася у скрутній життєвій ситуації та потребує допомоги в адаптації та захисту від таврування [2, с. 330]. Тож молодь, процес соціалізації якої порушено через наявність певного виду девіації, має низькі адаптивні можливості, прагне втекти від травмуючої її реальності, подолати дискомфорт та вийти зі стресової ситуації.

Докладніше розглянемо питання процесу соціалізації (лат. *socialis* – суспільний) – входження людини в суспільство разом із її соціальними зв'язками та інтеграцією в різні типи соціальних спільнот, внаслідок чого відбувається становлення соціального індивіда, значно ускладнюється із розвитком девіацій особистості [1, с. 245]. Оскільки соціалізація є двобічним процесом, з одного боку людина засвоює соціальний досвід шляхом входження в соціальне середовище, а з іншого – активно відтворює систему соціальних зв'язків у своїй діяльності, то з розвитком різних типів девіацій особистість зменшує свою здатність до сприйняття, засвоєння соціальних норм, вона не сприймає дійсність навколишнього середовища, яка для неї є некомфортною і ворожою. Процес відтворення також є деформованим, відбувається заглиблення у себе, зростає небажання взаємодіяти з навколишнім світом, спілкуватися з обмеженою кількістю людей (найближчим оточенням, сім'єю), зникає можливість розвиватися, зростати у

всіх сферах діяльності, реалізовувати себе у суспільстві. Процес успішної соціалізації молоді є дуже важливим та необхідним для збереження здоров'я, відчуття себе причетним до суспільства, виконання своїх соціальних ролей, повноцінного соціального життя. Саме тому актуальності набувають дослідження щодо діагностики та профілактики булінгу та кібербулінгу в учнівському та студентському середовищі, трудових колективах.

На соціалізацію молоді мають вплив різні фактори соціалізації: мегафактори (космос, планета, світ); макрофактори (країна, етнос, суспільство, держава); мезофактори (тип поселення, засоби масової інформації, субкультури); мікрофактори (сім'я, сусідство, групи однолітків, виховні організації) [4, с. 80]. Зазначимо, що процес кібербулінгу відноситься до мезофакторів за джерелом розповсюдження інформації (медіазасоби) та до мікрофакторів – за діючою соціальною групою (групи однолітків). Варто розуміти, що процес кіберсоціалізації належить до зони впливу дорослих (батьків, вчителів, соціальних педагогів, психологів), оскільки мезо- та мікрофактори соціалізації піддаються змінам і є регульованими.

За О. Безпалько, суть соціалізації полягає в тому, що вона – процес і результат розвитку та самозміни людини під час набуття нею соціального досвіду [2, с. 81]. У випадку кібербулінгу відбувається набуття негативного соціального досвіду людиною, який має своє соціалізаційне значення, готує людину до прийняття власних рішень, усвідомлення свого життя та себе як цінності, розвиває її емоційно-вольові якості, сприяє ствердженню власного Я, визначає необхідність пошуку нових креативних рішень для розв'язання некомфортних ситуацій. Тож будь-який стрес у процесі соціалізації молоді є не лише травмуючим фактором, а й активізуючим, завдяки необхідності розвивати власну суб'єктність, брати на себе відповідальність за власне життя.

Явище кібербулінгу набуває свого розповсюдження і в українських навчальних колективах. Тож наведемо рекомендації щодо напрямів роботи з жертвами булінгу (кібербулінгу) за К. Рігбі: знайти друзів (головне джерело емоційної підтримки), збільшення впевненості у собі – навчитися відстоювати свої права; розвиток комунікативних навичок; розвиток життєстійкості, гнучкості – підтримка, повага, виявлення власних інтересів особи, піклування з боку близьких; виявлення причин упередженого ставлення (конфлікт, етнічні стереотипи,



економічна нерівність); можливість бути незалежним від негативного впливу групи, бажання допомогти іншим, подолання віктимності.

Висновки. Питання кібербулінгу в сучасному інформаційному просторі є вкрай нагальним та актуальним, адже значна кількість дітей та молоді потерпають від психологічного та соціального насильства та страждають від емоційних реакцій. Кібербулінг є небезпечним за своєю анонімністю, неможливістю визначити джерело знущань, а отже, потребує допомоги з боку дорослих та фахівців. Процес соціалізації молодих людей, які стали жертвами кібербулінгу, зазнає деформацій, але вони піддаються корекції, зокрема через зміни у соціально-педагогічних механізмах соціалізації.

Тож насильство у медіасфері справляє як негативний вплив на процес соціалізації молоді через формування девіацій (девіантна поведінка, делінквентна поведінка, адитивна поведінка, суїцидальні нахили, апатія, депресія тощо), так і позитивний – активізуючий, стимулюючий до діяльності, пошуку нових рішень у процесі соціальної взаємодії, пошуку креативних рішень, розвитку власної суб'єктності. Дана публікація не вичерпує всіх аспектів діагностики та профілактики кібербулінгу у навчальних закладах та потребує подальшого дослідження. Перспективними напрямками роботи є визначення рівня кібербулінгу в школах та ВНЗ, організація груп взаємодопомоги, видання практичних рекомендацій щодо подолання цього явища у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авер'янова Г.М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г.М. Авер'янова, Н.М. Дембицька, В.В. Москаленко; «ППП» – К.: 2005. – 307 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
3. Кон И.С. Что такое буллинг, как с ним бороться? / И.С. Кон. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psichology.narod.ru/info18.html>.
4. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми та технології: навч.-метод. посібник. – К. : ІМН, 1998. – 112 с.
5. Лысак И.В. Аутодеструкция в традиционных обществах // Известия ТРТУ. Специальный выпуск: Материалы XLVII научно-технической конференции. – 2002. – № 1 (24). – С. 204–205.
6. Найдюнова Л.А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник / Л.А. Найдюнова ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – Вид. 2-ге, стер. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2015. – 244 с.
7. Руководство по аддиктологии / под.ред. проф. В.Д. Менделеевича. – СПб. : Речь, 2007. – 768 с.
8. Солдатова Г.У. Агрессоры и жертвы. Буллинг в России становится серьезной проблемой общения в сети / Г.У. Солдатова, Е.Ю. Зотова // Исследования. – 2012. – № 11. – С. 42–51.
9. Социальная педагогіка : курс лекцій / под. ред. М. А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
10. Соціална педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І.Д. Звереві. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 316 с.
11. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do / Dan Olweus. – NY : Blackwell, 1993. – 152 p.